

โรงเรียนนวมินทราชินูทิศ สตรีวิทยา พุทธมณฑล

เอกสารเผยแพร่ความรู้ภาษาและวัฒนธรรม

เรื่อง คำนวน และภายิตท้องถิ่น

โดย ครูฮาดี บินตุ่เหล็ก

คำนวน และภายิต ท้องถิ่น

คำนวน หมายถึง กลุ่มของวลี คำหรือกลุ่มคำที่นำมาใช้ในความหมายที่แตกต่างไปจากความหมายเดิม ความหมายที่เกิดขึ้นมักจะเป็นความหมายในเชิงอุปมา หรือเชิงเปรียบเทียบ ไม่ได้ให้คติธรรม แต่จะเป็นความหมายที่กระชับและลึกซึ้ง เช่น คำนวนว่า เรื่องกล้วยๆ คำว่า กล้วยๆ ไม่ได้หมายถึงผลไม้แต่หมายถึง ง่ายๆ เรื่องไม่ยากเป็นเรื่องง่ายๆ คำนวนภาษาไทยอาจจะประกอบคำตั้งแต่ 1 คำขึ้นไปจึงถึงหลายคำหรือเป็นกลุ่ม โดยคำนวนในแต่ละท้องถิ่นก็มีเอกลักษณ์เฉพาะกันไปตามภาษาถิ่น และวัฒนธรรมชีวิตความเป็นอยู่ ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

คำนวนภาคใต้

คำนวนภาคใต้ เป็นคำนวนที่มีลักษณะเฉพาะในเรื่องของภาษาถิ่นที่ใช้คำพูดสั้น ห้วนตามแบบฉบับชาวใต้ แต่ยังคงหมายความได้ครบถ้วนสมบูรณ์ คำนวนมีการเปรียบเทียบได้ดี แต่อาจจะเข้าใจยากเพราะเป็นภาษาถิ่น ตัวอย่าง คำนวนภาคใต้ (ประพนธ์ เรื่องณรงค์ , 2552, หน้า 35)

กลองโนรากลองหนัง ดังกว่ากลองวัด

หมายถึง สนใจความบันเทิงมากกว่าสนใจธรรมะ

เกลียดขี้ตาม เกลียดความความคิด

หมายถึง เกลียดสิ่งใด มักได้สิ่งนั้น

ไก่อดีดีเมื่อหล้า ไก่ขี้ชาติหัวตี

หมายถึง ไก่ตัวเก่งมักชนกันเป็นคู่ๆ ส่วน ไก่รองบ่อนมักชนกันเป็นคู่แรกๆ

ขวัญข้าวเท่าหัวเรือ ขวัญเกลือเท่าหัวช้าง

หมายถึง การรู้จักบุญคุณของสิ่งที่ให้คุณแก่ชีวิตเรา ดังเช่นข้าวและเกลือ

ข้างในไฟลลอก ข้างนอกวันทอ

หมายถึง เก็บความโกรธไว้มิให้ผู้อื่นรู้

ข้ามก็ไม่รอด ลอดก็ไม่พ้น

หมายถึง จะข้ามก็ไม่ได้ จะลอด (หนี) ก็ลอดไม่ได้ หมายถึง มนุษย์หลีกเลี่ยงไม่พ้นเกิดแก่เจ็บตาย หรือไม่พ้นเคราะห์กรรมที่ตามมา

จี้ไก่ไม่ให้หก จิ้งกไม่ให้หล่น

หมายถึง แสดงความรอบคอบ รู้จักเก็บเล็กผสมน้อย

จุดดินนุ่งแพร แลไม่งาม

หมายถึง นุ่งแพรจุดดินมองดูไม่สวยงาม หมายถึงทำตนไม่เหมาะสมกับฐานะ

คนมาทีหลัง กินดังเหนียว หรือ คนมาหล้า กินลูกหว่าแก่

หมายถึง คนทำงานล่าช้ายอมเสียเปรียบผู้อื่น

ชื่อได้ช้า หน้าได้พีเณร

หมายถึง การทำงานบางครั้งความเหนียวเป็นของผู้ทำ แต่การได้น้ำหรือได้เกียรติเป็นของผู้อื่น

ตีนสลายให้สร้างสวนพร้าว ตีนเข้าให้สร้างสวนยาง

หมายถึง การประกอบอาชีพให้เหมาะสมกับอุปนิสัย

ถือน้องให้เพื่อนดี ตรัณวานหมีให้เพื่อนเล่น

หมายถึง ทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น แต่ตัวเองต้องเหน็ดเหนื่อย บางครั้งถึงกับเสี่ยงภัย

น้ำเต้าลามา จีพรัล้าไป

หมายถึง การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน หรืออาจหมายถึงบุคคลเฉื่อยชา ล่าช้า ทำงานด้วยกัน

เน่งเขาว่าไม่ ครั้งโธเขาว่าบ้า

หมายถึง ถ้านิ่งเฉยไม่พูด เขาก็หาว่าเป็นคนโง่ แต่ถ้าพูดมากและเสียงดัง เขาก็หาว่าเป็นคนบ้า

สำนวนภาคอีสาน

สำนวนภาคอีสาน เป็นคำสอนทั่วไปเช่นเดียวกัน แต่ภาษาที่ใช้จะเป็นภาษาถิ่นทางภาคอีสาน ซึ่งแสดงเอกลักษณ์เฉพาะทางวัฒนธรรม การเปรียบเทียบเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ รอบตัว เข้าใจง่าย และมีความหมายลึกซึ้ง คมคาย

ตัวอย่าง สำนวนภาคอีสาน (ประพนธ์ เรืองณรงค์ , 2552, หน้า 26)

กินข้าวโต อย่าโตความเพิน

หมายถึง กินข้าวตนเอง ไม่ควรพูดตำหนิผู้อื่น

กินน้อยบ่ตาย กินหลายให้โทษ

หมายถึง กินน้อยไม่เป็นไรไม่ถึงกับตาย แต่กินมากเกินไปย่อมให้โทษ

กินน้ำพีก็เจ็บท้อง กินน้ำนองก็เจ็บปุม

หมายถึง กินกับพีก็เจ็บท้อง กินกับนองก็เจ็บไส้พุง

กินหลายท้องแตก แบกหลายหลังหัก

หมายถึง กินมากเกินไปท้องจะแตก แบกของหนักเกินไปหลังจะหัก

ใกล้ไฟมันร้อน ใกล้ค้อนมันเจ็บ

หมายถึง ถ้าอยู่ใกล้ไฟก็ร้อน ถ้าอยู่ใกล้ค้อนก็เจ็บ จึงต้องระมัดระวัง

ของกินอยู่กับผู้มัก ขี้ล้าอยู่กับขโมย

หมายถึง ของใดกินอร่อยขึ้นอยู่กับผู้ชอบของมัน คนชอบล้าก็ขี้ล้าอยู่กับผู้ขโมย ขโมย

ควายตู่มักชน คนเว้ามักเว้า

หมายถึง ควายเขาตู่หรือควายเขาสั้นชอบชน คนจนชอบพูดชอบवाद

เจียมผีเฒ่า เจียมเจ้ายี่น

หมายถึง หากยำเกรงผีมักมีชีวิตรอดอยู่จนแก่เฒ่า และหากยำเกรงเจ้านายมักอายุยืนนาน

แดดอย่าहन ฝนอย่าถอย ข้าวฮ้อนเป่ากิน

หมายถึง แม้โดนแดดก็อย่าขาดกลัว ถูกฝนก็อย่าถอย และข้าวร้อนก็เป่าให้เย็นจึงกิน คือรู้จักอดทนและใจเย็น

ตกหมู่เฮ้งเป็นเฮ้ง ตกหมู่กาเป็นกา

หมายถึง ไปอยู่กับคนแรงก็เป็นคนแรง และหากไปอยู่กับนกกาก็เป็นนกกา

นอนบ่หลับให้ไปเที่ยว มีเลี้ยวให้ไปยาม

หมายถึง นอนไม่หลับควรออกไปเที่ยว มีเพื่อนรักควรหมั่นไปเยี่ยมเยือน

นุ่งผ้าลายหมาเห่า ไว้ความเก่ามักเล่าผัดกัน

หมายถึง ผู้นุ่งผ้าลายหมาเห่า คนพูดเรื่องเก่าซ้ำอีกมักทำให้ผัดใจกัน
แนวหน้าขา บ่ดำก็ได้เกี่ยว

หมายถึง แบบอย่างนาที่มีน้ำซับ ถึงแม้ไม่ดำกล้าก็จะ ได้เก็บเกี่ยว
ฝาเรือนบังหน้า อย่าไปจากความต่าง

หมายถึง เมื่อฝาเรือนบังหน้าอยู่ อย่าได้พูดความลับหรือเรื่องสำคัญ เพราะอาจมีผู้แอบได้ยิน

สำนวนภาคเหนือ

สำนวนภาคเหนือโดยทั่วไปก็จะเป็นการสั่งสอนลูกหลาน ซึ่งก็จะสอดแทรกแนวคิดและประสบการณ์ของผู้ที่ผ่านเหตุการณ์ต่างๆ มาก่อน ซึ่งก็เข้าใจได้ง่าย ภาษาก็เป็นภาษาท้องถิ่นล้านนา มีความไพเราะอ่อนหวาน เป็นแบบฉบับของล้านนาแท้

ตัวอย่าง สำนวนภาคเหนือ (ประพนธ์ เรื่องณรงค์ , 2552, หน้า 17)

กล้วยค้ำงาม งามค้ำกล้วย

หมายถึง ต้นกล้วยและไม้งามต่างพึ่งพาอาศัยกัน

กินก่อนทาน มานก่อนแต่ง

หมายถึง กินอาหารก่อนถวายพระ มีครรภก่อนแต่งงาน เป็นกระกระทำไม่ถูกขั้นตอน

กินเมื่อยามร้อน ฟ้อนเมื่อยามเมา

หมายถึง กินอาหารขณะที่ยังร้อน ฟ้อนรำขณะที่ยังมึนเมา เป็นการกระทำที่ถูกกาลเทศะ

กินแล้วหือเก็บ เจ็บแล้วหือจำ

หมายถึง กินอาหารแล้วให้รู้จักเก็บภาชนะ คนอื่นเขาทำให้เจ็บใจก็ให้ควรจดจำ

แกย่อนกินเข้า เถ้าย่อนเกิดเมิน

หมายถึง แก่เต่าเพราะกินข้าวและเกิดน่าน

ของกินล้าอยู่ที่คนมัก ของฮักอยู่ที่คนเปิงใจ

หมายถึง ของกินอร่อยอยู่ที่คนชอบ ของมีค่าของรักอยู่ที่คนพึงพอใจ

ชะยมดีย่อนตุ้เจ้า ลูกเต้าดีเพราะพ่อแม่

หมายถึง ลูกศิษย์วัดจะดีเพราะพระภิกษุ ลูกเต้าจะดีเพราะพ่อแม่

เข้าจะเสี้ยงกินหวาน คนจะผลาญนอนอุ่น

หมายถึง ข้าวจะหมดยอมกินอร่อย คนจะทุกข์ยากมักกินนอนอุ่นนอนสบาย

คนง่าวได้จา หม้อแกงหนาได้เด็ด

หมายถึง คนโง่ได้พูด หม้อแกงที่หนาเด็ดพล่าน ย่อมจะนานกว่าธรรมดา

คนเง่าปี่มี คนพญาดีก็ง่อม

หมายถึง คน โง่ไม่มี คนปัญญาดีก็เหงา

คนหมั่นตายหลังด้าน คนจู้คร้านตายหลังหัก

หมายถึง คนขยันทำงานจริงจังไปเรื่อยๆ แม้หลังจะด้านก็ทนได้ แต่คนจู้ก็ทำอะไร
จะให้เสร็จเร็ว เลยหามของหนักเกินกำลังหลังจึงหักตาย

คิดว่าตัวหลวกคือคนเง่า คิดว่าตัวเง่าคือคนหลวก

หมายถึง คิดว่าตัวฉลาดคือคน โง่ คิดว่าตัวโง่คือคนฉลาด

สำนวนภาคกลาง

สำนวนในภาคกลางนี้ จะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการเปรียบเทียบเปรียบเปรยในสิ่งรอบตัว ซึ่งบาง
สำนวนมีความคล้องจองกัน และความหมายเฉียบคม และยังใช้พูดกันอยู่ในปัจจุบัน

ตัวอย่าง สำนวนภาคกลาง (ประพนธ์ เรืองณรงค์ , 2552, หน้า 12)

กำแพงมีหู ประตูมีช่อง หรือกำแพงมีหู ประตูมีตา

หมายถึง การพูดหรือกระทำอะไรก็ตาม ต้องระมัดระวัง เพราะความลับไม่มีในโลก

กินเหมือนหมู อยู่เหมือนหมา

หมายถึง ความเป็นอยู่ละเทา ไม่เป็นระเบียบ

กินอยู่กับปาก อยากรอยู่กับท้อง

หมายถึง รู้ดีอยู่แต่ใจ เพราะทำเองแล้วเสรังไม่รู้ไม่เห็น

เกลียดตัวกินไข่ เกลียดปลาไหลกินน้ำแกง

หมายถึง เกลียดตัวเขา แต่อยากเอาประโยชน์จากเขา

ขุนนางใช้พ่อแม่ หินแ่งใช้ตายาย

หมายถึง ถ้าไม่ใช่ญาติผู้ใหญ่ของตน ก็ไม่ควรไว้วางใจใคร

เข้าตามตรอก ออกตามประตู

หมายถึง ทำตามธรรมเนียมประเพณี

เข้าเมืองตาหลิว ต้องหลิวตาตาม

หมายถึง ประพฤติตนให้เหมาะสมกับกาลเทศะ

คนรักเท่าผืนหนัง คนชังเท่าผืนเสื่อ

หมายถึง คนรักมีน้อย คนชังมีมาก

ความว้าวยังไม่หาย ความควายเข้ามาแทรก

หมายถึง เรื่องหนึ่งยังไม่จบสิ้น มีเรื่องอื่นอีกเข้ามาแทรก

ฆ่าไม่ตาย ขายไม่ขาด

หมายถึง มีความผูกพันกันจนไม่อาจทำร้ายกันได้

งานหลวงไม่ขาด งานราษฎร์ไม่เสีย

หมายถึง ทำงานไม่บกพร่องทั้งงานส่วนรวมและงานส่วนตัว

จอดเรือให้ดูฝั่ง จะนั่งให้ดูพื้น

หมายถึง ทำอะไรควรพิจารณาให้รอบคอบ

เจ้าไม่มีศาล สมภารไม่มีวัด

หมายถึง ผู้ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง

ชักน้ำเข้าลึก ชักศึกเข้าบ้าน

หมายถึง นำความวิบัติมาสู่ตนและพวกพ้อง

ชั่วช่างสี ดีช่างสงฆ์

หมายถึง ไม่เอาธุระ ไม่เอาใจใส่

ช่างตายทั้งตัวเอาใบบัวมาปิด

หมายถึง ความชั่วที่คนทั่วไปทราบกันแล้ว ยกที่จะปกปิด

ภายิตและคำคมล้านนา

วิถีชีวิตของคนเมื่อนั้น มีการตั้งสมประสงค์ชีวิตมาอย่างยาวนานจนเกิดเป็นการเรียนรู้ กลายเป็นถ้อยคำที่บอกเล่าเพื่อเตือนใจแก่ลูกหลานไว้มากมาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นการแสดงถึงภูมิรู้ของคนรุ่นปู่ย่าเลยทีเดียวนะ

สำหรับภายิตและคำคมล้านนาที่จะยกมาให้ทราบนี้ จะเป็นเฉพาะด้านที่สะท้อนวัฒนธรรม ความ เป็นอยู่ หรือธรรมชาติท้องถิ่นที่แสดงถึงความหลากหลายของสังคมไทย (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544, หน้า 70)

ตัวอย่าง (มณี พะยอมยงค์ และไพโรธ เลิศพิริยกุลมล : ผู้รวบรวม)

- คนใหญ่แล้ว บ่ต้องสอน จี๋หิดแมงจอน ไผสอนมันเต๋น

หมายถึง คนเราโตๆ กันแล้วไม่ต้องสั่งสอนกัน ดูจิ้งหรีด แมงกระซอน เกิดมาไม่มีใครสอนให้มันเต๋น มันยังเต๋นได้

- เป็นคนหือมันต่ากว้าง ผ่องตางไปไก่อ

หมายถึง เป็นคนควรมองการณ์ไกล การมองไกลจะรู้ว่ามื่อะไรอยู่ข้างหน้า ถ้ามองใกล้ยอมทำให้
เกิดความผิดพลาดได้มากกว่า

- เสียเงิน เสียคำ ยังสิหาได้ ของอยู่ได้ ยังลุ่มวิสัย เสียน้ำใจ จะหาไหนได้

หมายถึง เงินทองเป็นของนอกกาย ถ้ามืดายหาเอาเมื่อไรก็ได้ แต่คนมีน้ำใจจะหาที่ไหนไม่ได้
ง่ายๆ ควรรักษาน้ำใจกันไว้ การใดทำไปแล้วถ้าเป็นการเสียน้ำใจกันไม่ควรทำ

- ค่าน้ำหือถึงทราย นอนหงายหือมันเห็นฟ้า

หมายถึง ทำอะไรให้ทำจริงจ้ง ค่าน้ำก็ค้ำให้ถึงทราย นอนหงายก็ให้เห็นฟ้า

- จะหนักหือเป็นเสียคาย จะต่ายก็หือเป็นได้เล่า

หมายถึง คนเราเมื่อจะจากกันไปก็ให้เขาารู้สึกคาย อาลัย เมื่อจะต่ายก็ให้เขาคิดถึง เล่าลือถึงความดี
ที่สร้างเอาไว้

- ป่าไม้ลือมหลิบภูเขา ถิวคนเขาไปพบหือนฮู้

หมายถึง ป่าไม้ลือมภูเขาใครเห็นใครก็รู้ แต่โชควาสนาของคนเราไม่มีใครสามารถรู้อนาคตได้